

Eitelbergerovi žáci a olomoucké baroko

Pavel ZATLOUKAL

ANOTACE: V Olomouci, rodném městě Rudolfa Eitelbergera von Edelberg, působil vydavatel části jeho spisů Karl Graeser. Přivedl sem dva Eitelbergerovy žáky, uměleckého historika Alberta Ilga a urbanistu Camilla Sitteho. Ilg zde představil nový pohled na barokní umění, Sitte navrhl regulační plán, císařův pomník a věnoval se i památkové péči.

Svůj příspěvek jsem zaměřil na stručné osvětlení jednoho ze základních zdrojů, z nichž se vyvinul vztah novodobých Olomoučanů k barokní kultuře včetně její vlastní, olomoucké verze a samozřejmě i k neobaroku. Zájemce o podrobnější vhled do problematiky přitom odkazují na několik kapitol svých nedávno vydaných *Meditací*.¹ Vzhledem k tomu jsem odkazy vesměs omezil pouze na přímé citace.

Téměř přesně tři roky po úmrtí Rudolfa Eitelbergera von Edelberg (1817–1885) byla 14. dubna 1888 na jeho rodném domě na nároží olomoucké kadetky odhalena pamětní deska.² Jejím autorem s portrétem a textem „V tomto domě se 14. dubna 1817 narodil Rudolf von Eitelberger, obroditel uměleckých řemesel. † Vídeň 18. dubna 1888“ byl vídeňský sochař a Eitelbergerův přítel Stephan Schwarz (1851–1924).³ Byl také autorem sochařské části Eitelbergerova náhrobku na vídeňském ústředním hřbitově a podílel se i na práci pro tehdy restaurovaný olomoucký dóm.

O rok později byla na sobotní večer 2. listopadu 1889 ve zdejším kasinu ohlášena přednáška jednoho z někdejších Eitelbergerových posluchačů na vídeňské univerzitě Camilla Sitteho (1843–1903). Její název *Stavba měst podle uměleckých zásad* korespondoval se stejnojmennou, nedlouho předtím vydanou Sitteho knihou.

Vzhledem k tomu, že místní noviny text jeho přednášky přetiskly, je možné se s ní v hlavních bodech seznámit. Sitte zahájil výklad u problému formy moderního náměstí, který považoval za jeden z ústředních a současně ilustrativních i ve své knize. Aplikoval jej i na Olomouc a její veřejná prostranství. Nešetřil kritikou: „Motivy moderní stavby měst jsou strašlivě chudé. [...] V technickém ohledu se vykonalo velmi mnoho a naopak v ohledu uměleckém téměř nic.“⁴ A velmi zoztra se vyjádřil o regulačním plánu Olomouce z let 1884–1885 od správce městského stavebního úřadu Carla Illichmanna (1831–1915), který se měl stát zásadním vodítkem rozvoje města po očekávaném zboření bastionové pevnosti. Hovořil o „bezmyšlenkovitém rastru

1

regulačního plánu“, který by mohl být dílem kdejakého „úředního sluhu“. ⁵ Neušetřil ani přímou linku čerstvě otevřené Nádražní (dnešní Masarykovy) třídy. V protikladu k tomu vykreslil vlastní velmi konkrétní představu budoucí

■ Poznámky

1 Pavel Zatloukal, *Meditace o architektuře. Olomouc, Brno, Hradec Králové 1815–1915*, Praha 2016.

2 K Eitelbergerovi a Olomouci např.: Petr Doležal, K odkazu Rudolfa Eitelbergera, in: František Valouch – Jaromír Dvořák (edd.), *O socialistické kultuře a regionalismu. Václavkova Olomouc 1970, Ostrava 1972*, s. 229–233. – Rudolf Chadraba, Olomoucký rodák Rudolf Eitelberger, in: Jan Bistrický (ed.), *Historická Olomouc a její současné problémy VI. Tematický sborník příspěvků zaměřených na historickou, uměleckohistorickou, literárněvědnou a hudebněvědnou problematiku 19. a počátku 20. století v Olomouci s přihlédnutím k širším vývojovým a územním souvislostem*, Olomouc 1989, s. 155–161. – V roce 2010 se na olomoucké neobaroko pokusil zaměřit Martin Horáček, Olomouc neobarokní, in: Martin Elbel – Ondřej Jakubec (edd.), *Olomoucké baroko. Proměny ambic jednoho města. 1. Úvodní svazek*, Olomouc 2010, s. 341–351.

3 Willibald Müller, *Statistisches Jahrbuch der königlichen*

2

Obr. 1. Olomoucká kadetka – rodný dům Rudolfa Eitelbergera von Edelberg, litografie podle kresby Carla Wilhelma Christiana von Doderera (1860). Státní okresní archiv Olomouc.

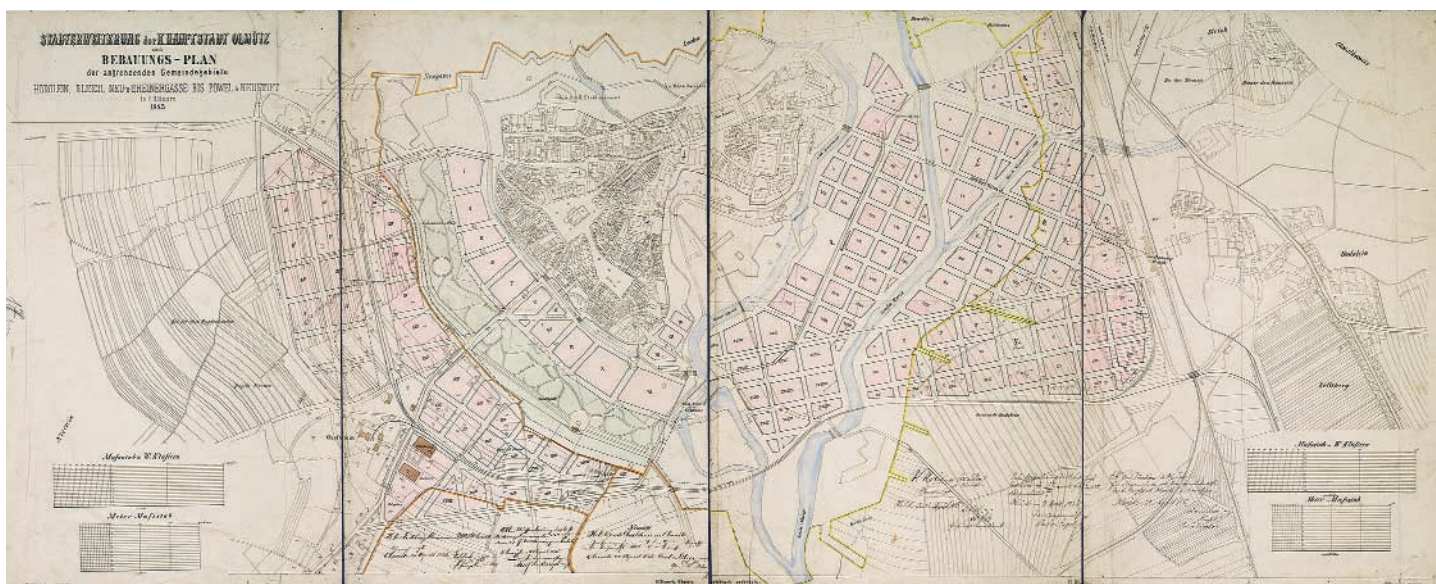
Obr. 2. Willibald Schulmeister, Pamětní deska s reliéfem Stephana Schwartze odhalená 14. dubna 1888 na nároží kadetky, kde se Eitelberger narodil. Zdroj?

Hauptstadt Olmütz II. Band. Verwaltungsperiode von 1888 bis 1895, Olmütz 1896, s. 3.

4 Camillo Sitte, *Stavba měst podle uměleckých zásad*, Praha 1995, s. 13.

5 Feuilleton. Camillo Sitte über die moderne Städtebauten, *Mährisches Tagblatt* 6. 11. 1889, s. 1–3.

3

nové Olomouce, jež měla dosáhnout obdobné velikosti, jakou měla na konci středověku. V době, kdy se schylovalo k zásadnímu novodobému kroku ve vývoji města, k převzetí pevnostních pozemků, tak představil ucelenou variantní koncepci jeho urbanistického rozvoje.

Jeho vývody svědčily o tom, že se ve zdejší problematice dobře orientoval, a navozují otázky, zdali tady nepobýval již dříve, případně kdo mohl být jeho místním zasvětitel? Jak se vlastně Sitte do provinční garnizóny dostal? Ale tady musíme na okamžik odbočit.

V roce 1844 si na Horním náměstí otevřel knihkupectví Eduard Hölzel (1817–1885), který svoji činnost záhy rozšířil také na nakladatelství orientované i k výtvarnému umění. Po uvolnění politických poměrů se v jeho knihkupectví začal také formovat jakýsi společenský salon – prostředí, kde se scházela kulturně orientovaná společnost, ale kde se také navazovaly důležité kontakty a podněty. Až do konce století představoval okno do světa. Častým návštěvníkem býval i nejvýznamnější starosta z časů zdejší gründerké éry Josef von Engel (1830–1900).

V roce 1870 Hölzel přenesl svoje hlavní aktivity do Vídně. Tam se také jeho druhá dcera Emma provdala za Karla Graesera (1849–1899). Rodák ze Sedmihradska, vyučený knihtiskař, se stal Hölzelovým společníkem a vedoucím olomoucké filiálky nakladatelství i knihkupectví, aby posléze založil ve Vídni vlastní nakladatelství Karl Graeser & Co. Kromě školních učebnic vydával také knihy o výtvarném umění a uměleckém řemesle. Za své zásluhy ve Spolku rakousko-uherských knihkupců byl jmenován císařským radou. Nezanedbával však ani Olomouc, byl předsedou zdejšího Hudebního

spolku, při němž založil hudební školu, publikoval o olomouckých památkách. O tom, kdo Sitteho přednášku zprostředkoval, nemohlo být pochyb – byl jím Sitteho přítel a vydavatel jeho zmíněné knihy Graeser.

O rok později byl Sitte v Olomouci opět. Tentokrát doprovázel dva přátele, Alberta Ilga (1847–1896) a gymnaziálního profesora a filologa Adolfa Lichtenhelda (1844–1915), známého komentářů k dramatům Franze Grillparzera. Eitelbergerův žák a spolupracovník Ilg působil od roku 1873 jako kustod v Eitelbergerem založeném Uměleckoprůmyslovém muzeu, od roku 1876 jako kustod císařských sbírek a od roku 1884 jako ředitel tamních sbírek zbraní a uměleckého řemesla. Do Olomouce přijel, aby zde v kasinu v sobotu 15. listopadu 1890 proslovil přednášku. A opět za tím stál Graeser, vydavatel jednoho ze svazků zásadní Eitelbergerovy a Ilgovy uměleckohistorické edice.

Vazba na olomouckého rodáka Eitelbergera byla kvitována v zasvěceném oznámení Ilgova vystoupení v deníku *Mährisches Tagblatt*: Ilg promluví o „mimořádném“ námětu *Barokního umění v Rakousku*, přičemž se především soustředí k dílu Johanna Bernharda Fischera z Erlachu a dalších rakouských známých i méně známých umělců. Bude se rovněž věnovat „monumentálním stavebním památkám Olomouce, jež městu stále ještě propůjčují příznačný charakter, takže se může navzdory moderní stavební činnosti pořád nazývat městem s převážně barokním charakterem, a i proto mohou bohaté poklady barokních forem dále posloužit mladším fázím moderního stavebního stylu jak v umělecké formě, tak také v celkové úpravě.“⁶ Ilg líčil půldruhé hodiny vznik

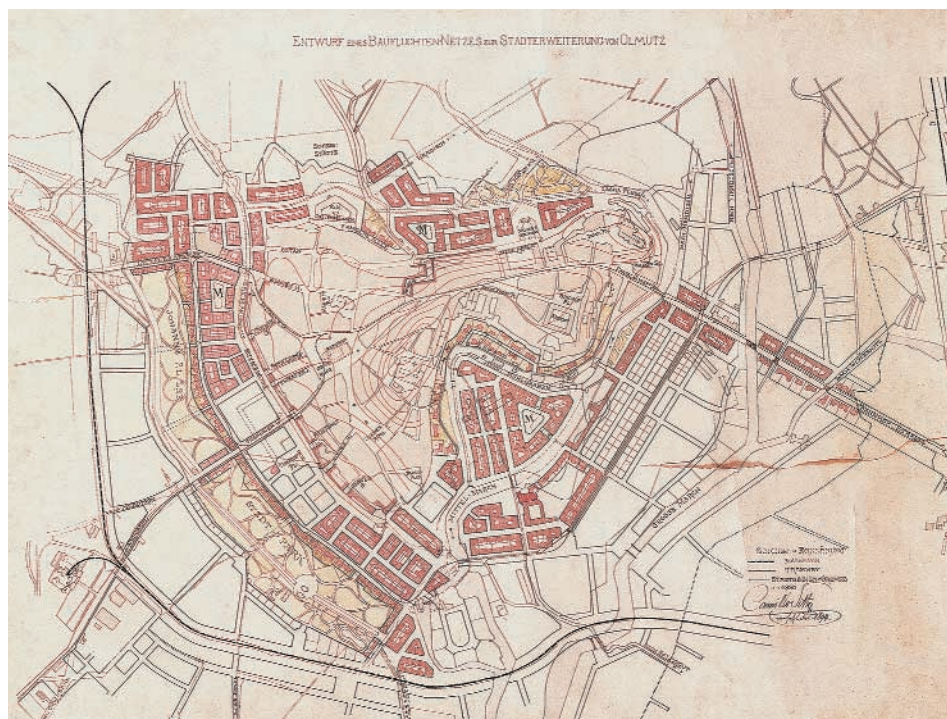
Obr. 3. Carl Illichmann, návrh regulačního plánu Olomouce, 1884–1885. Státní okresní archiv Olomouc.

a historii barokního stylu, jeho různorodé projev v Rakousku a nešetřil zajímavými poznámkami o mistrech, kteří jej přivedli k rozkvětu. Výklad doprovázel promítáním. O případných Ilgových poznámkách ke zdejšímu baroku se recenzent bohužel nezmiňuje, přesto prý početné a vybrané publikum odměnilo přednášku bouřlivým aplausem. Neuskutečnila se však jen díky Graeserovi, ale také profesoru olomoucké vyšší realky a od roku 1875 muzejnímu kustodu Adolfu Nowakovi (1847–1903). Po přednášce vzdal Ilg poctu oběma přátelům, kteří jej do Olomouce doprovodili, a za přítomnosti řady Olomoučanů byl večer zakončen slavnostním banketem v hotelu Lauer. Na druhý den si trojice – Ilg v doprovodu Graesera a Nowaka – obešla olomoucké památky a je víc než pravděpodobné, že na cestě za prohlídkou domu postála i před nárožím kadetky, na němž pamětní deska již dva roky upozorňovala, že tady Eitelberger spatřil světlo světa. Při prohlídce domu sv. Václava se jim věnoval di-ecézní architekt Richard Völkel (1859–?), od roku 1888 hlavní projektant jeho restaurace. Ilg se prý o prohlídce vyjádřil s moudrým uznáním. Je otázkou, zda přitom taktně nepochlel o tristním pohledu na dvorní trakty činžáků, které zrovna začaly dómský pahorek svírat.

■ Poznámky

⁶ Vom Kaiser Franz Josef-Gewerbe Museum, *Mährisches Tagblatt* 8. 11. 1890, s. 4.

4

5

Barok byl po téměř celé 19. století chápán jako „svědectví úpadku, méněcenný zjev v dějinách umění, výraz deformace, nestylovosti“, a když už byl uznáván jako styl, tak „copový“, jak to před časem výstižně popsal Jindřich Vybíral.⁷ Ilg byl nejen Eitelbergerovým pokračovatelem ve vydávání *Pramenů k dějinám umění a uměleckých technik středověku a novověku*. Díky knize *Budoucnost barokního stylu*, kterou v roce 1880 vydal pod pseudonymem Ber-

nini ml. a roku 1895 doplnil knihou o Johannu Bernhardu Fischerovi z Erlachu, je Ilg považován nejen za objevitele, ale především za herolda rakouského baroku. Barok totiž považoval za ztělesnění nejslavnější doby monarchie, ba přímo rakouské povahy, za jeden ze základů moderní říšské identity, za národní rakouský styl. Ale také za vzor pro současnou tvorbu v duchu dynasticko-nadnárodní ideje, za téměř oficiální státní styl vymezený v době vrcholícího pozdní-

Obr. 4. Návrh regulačního plánu Olomouce, který Camillo Sitte představil Olomoučanům 20. prosince 1894. Státní okresní archiv Olomouc.

Obr. 5. Olomoucká bastionová pevnost v roce 1851 s pokusem o rekonstrukci Sitteho návrhu na část okružní třídy z roku 1889. Archiv a kresba autora.

ho historismu zejména vůči německé neorenesanci. Návštěva Olomouce, prohlídka jeho památek a zdejší přednáška jistě nesehrály v Ilgově tvorbě významnější roli, staly se epizodou. Pro Olomouc s jejím tradičním rakouským (tereziánským) patriotismem však mohly sehrát jednu z iniciačních rolí v uvědomování si vlastní kulturní identity.

Přesuňme se o několik let dál. 21. srpna 1894 odhlasovalo městské zastupitelstvo zásadní rozhodnutí, výkup erárních pevnostních pozemků obklopujících vnitřní město. Tentýž den vyšel v deníku *Mährisches Tagblatt* pozoruhodný fejeton. Odvolával se sice na přednášku, kterou v Cáchách proslovil urbanista Karl Henrici (1842–1927), ale recenzent pak věrně shrnul hlavní zásady nám již známé Sitteho knihy, na niž se Henrici vždy odvolával a na kterou se Olomoučané mohli jistě upamatovat. Prostředníkem byl opět Graeser.

Ale článek z 21. srpna 1894 představoval pouze entrée. 12. září se Sitte zastavil v Olomouci, aby zde navštívil staré přátele, ale především oslovil městskou radu další přednáškou o stavbě měst s vazbou k Olomouci. Páteční odpoledne se v zasedacím sále obecního domu změnilo v neformální rozhodování o budoucnosti města. Architekt na závěr oslovil starosta Engel s řečnickou otázkou, zda se neujme zpracování, přesněji řečeno revize stávajícího regulačního plánu.

Sitteho základní teze o tom, že „nové se musí k starému připojit organicky“, ovšem nemusela znít některým z Olomoučanů toužících po modernizaci města přesvědčivě.⁸ Možnost znovu si vyslechnout jeho názory tak dostali na další Sitteho přednášce. Uskutečnila se 2. listopadu 1894 a sál kasina byl v sobotní večer opět přeplněný.

■ Poznámky

⁷ Jindřich Vybíral, Friedrich Ohmann. *Objev baroku a počátky moderní architektury v Čechách*. Friedrich Ohmann. *Die Entdeckung des Barocks und die Anfänge der modernen Architektur in Böhmen*, Praha 2013, s. 33.

⁸ Viz Müller 1896 (pozn. 3), s. 8.

O pár dní později vychází v Hölzelově nakladatelství kniha správce Studijní knihovny radního Willibalda Müllera (1845–1919) a Karla Graesera *Olomouc v roce 1894*. Bohatě ilustrované dílo shrnuje především úsilí o vymanění města z pevnostního sevření a v kapitole *Výhled* formuluje jakýsi rozvojový a stavební program pro celou generaci. Graeser tak v Eitelbergerově duchu pro minulost nezanedbával ani současné neaktuálnější problémy.

Třetí Sitteho veřejné vystoupení se uskutečnilo ve čtvrtek 20. prosince 1894. Představil na něm svůj regulační plán *Nové Olomouce*. Jak poznamenal Engel, pro napjaté Olomoučany se stal umělcovým vánočním dárkem. Ale mezi vizí, kterou autor ústně načrtl poprvé v roce 1889, a nyníjší grafickou představou byl jeden nikoliv nepodstatný rozdíl.

Sitte tehdy, v roce 1889, mimo jiné hovořil o tom, že „zkušenosti, které bylo možné získat při podobném rušení opevnění ve Vídni, ukazují, že je velmi nepraktické zrušit opevnění jako mávnutím kouzelného proutku a vnímat místo jako prázdnou stejnorodou plochu, na které lze postavit libovolné domovní čtverce. Takový pozemek není stejnorodý, protože pod zemí zůstávají staré jako skála pevné základy a běda staviteli, který plánuje postavit zdi svého domu zčásti na těchto nepoddajných základech a částečně na hlubokých městských příkopech. Základy jej pak stojí desetinasobek běžné ceny a k tomu lze jen těžce zabránit nerovnoměrnému sedání budov, trhlínám ve zdivu atd. Aby bylo možné tyto nepříznivé podmínky omezit na minimum, muse-la by být výstavba do regulačního plánu promítnuta takovým způsobem, který by navázal na stávající základy pevnosti, což naopak představuje černou mûru pro toho, kdo prosazuje moderní plánování výstavby města pomocí [mechanického] rastru. Praktické by to bylo proto, že by se ušetřily statisíce při stavbě, a hezké z toho pohledu, že se zde nabízí přirozené nerovnosti, které jsou pro umělecké ztvárnění nutností, protože trapně přímočará a jednotvárná výstavba městské čtvrti je již sama o sobě tak skličující a nudná záležitost, že by proti ní veškeré umění bojovalo marně.

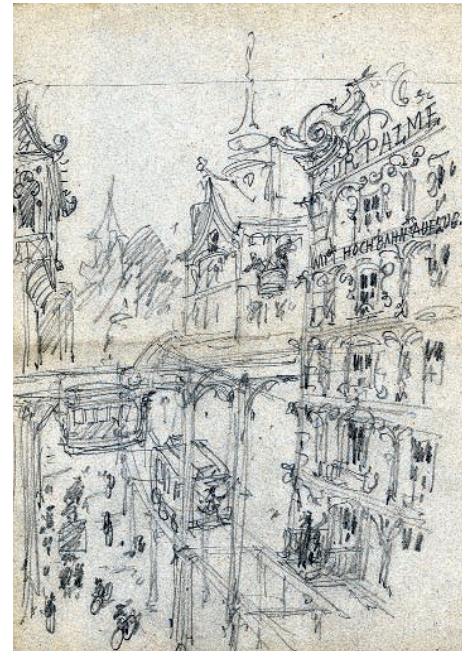
Studium předložených základů opevnění v souvislosti s novým regulačním plánem předběžně umožní rozeznat místa, kde je ne-žádoucí stavět základy. Tím se, podobně jako ve Vídni či jinde, předejde zbytečnému plýtvání statisíci, které by jinak byly zahrabány v bezúčelných a nepoužitelných tří- nebo čtyřpodlažních sklepeních. Taková místa musí být využita k vybudování prázdných náměstí, širokých ulic, dvorů atd.“⁹

Jinými slovy, Sitte v roce 1889 Olomoučany nabádal, aby nezastavovali plochy po bastionech a ravelinech určených ke zboření bez respektu k jejich stopám. Jednak tím ušetří peníze na zakládání staveb, jednak tím jejich nové ulice a náměstí získají pozoruhodnou tvářnost, odlišnou od mechanické, jím tak opovrhované pravoúhlé sítě domovních bloků. A konečně, respekt k odstraňované pozdně barokní pevnosti převzetím části jejího půdorysu mohl signalizovat i respekt kulturněhistorický a stylový.

O pět let později, koncem roku 1894, se však z toho Sitte v předloženém projektu nepokusil uplatnit vůbec nic. U hlavní, jihozápadní pevnostní fronty mezi starým městem a oběma parky pouze revidoval Illichmannův plán vytvořením většího počtu domovních bloků se dvěma náměstími. Opustil svoji původní představu respektování pevnostního půdorysu proto, že mu připadala překonaná? Domnívám se, že důvod vězel jinde. Na jaře roku 1894, kdy se intenzivně jednalo o vykoupení pevnostních pozemků, začalo říšské ministerstvo financí Olomouc vy-dírat zcela neúměrným požadavkem na částku dvou milionů zlatých. Aby obec srazilo na kolena, začalo rozprodávat některé parcely vytyčené na základě Illichmannova plánu. V případě, že by to pokračovalo, Olomouc by ztratila možnost koordinovat urbanistický rozvoj svého předpolí. Takže Sitte byl nucen respektovat realitu s již rozprodanými vesměs pravoúhlými bloky a Illichmannovo řešení upravovat pouze v detailech. Ale důvod mohl spočívat ještě jinde: na mizející pevnostní půdorys, jak vzápětí doložím, bylo mnohem snazší navázat novou urbanistickou strukturou u víceméně pravidelných tvarů pevnostních oktagonů některých měst než u komplikovaného půdorysu olomouckého.

Takový příklad mohlo poskytnout Brno, kde se problém likvidace věnce bastionového opevnění a spojení vnitřního města s před-městími začal řešit již koncem první poloviny 19. století. Výsledkem dvé desetiletí trvajícího projekčního úsilí se stal regulační plán okružní třídy. Její základní půdorys vymezily brány, bastiony, kurtiny a příkopy odstraněné barokní pevnosti. Skládá se tak ze sedmi úseků, z nichž šest přímo navazuje na stopy hradebních kurtin, zatímco okruh se láme uvnitř bastionů. Pětí zbořeným branám odpovídala i pětice nových náměstí. Mizející pevnost tak poskytla novému urbanistickému řešení základní osнову.

Podobně jako Olomouc na tom byl z hlediska dlouhé existence bastionové pevnosti Hradec Králové. Také zde se od roku 1884 intenzivně promýšlela nová podoba pevnostních ploch. Vedle dvou užitých základních principů

6

Obr. 6. Ukázka z kresebného tabla, které Camillo Sitte připravil pro banket po představení regulačního plánu koncem prosince 1894. Vědecká knihovna Olomouc.

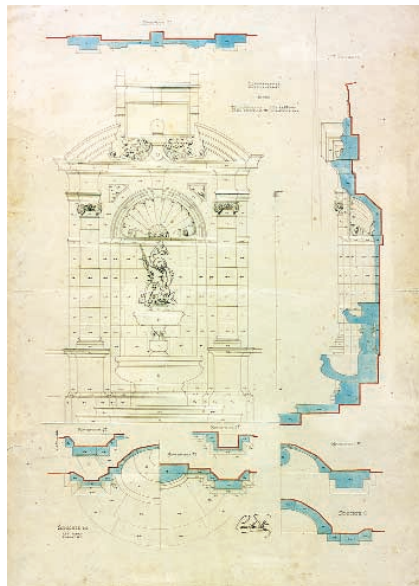
– oválného komunikačního okruhu kolem starého města a neobarokního trojzubce jako hlavního motivu řešení Pražského předměstí – se stal zásadní aktualizací regulačního plánu dílčí projekt z roku 1904. Jeho autorem byl zaměstnanec městské technické kanceláře Tomáš Suhrada (1855–?), ale v pozadí můžeme tušit ruku hybatele veškerého zdejšího dění, starosty Františka Ulricha (1859–1939). Do projektu promítli to, o čem v Olomouci již v roce 1889 uvažoval Sitte – respekt k hvězdicovému půdorysu mizející pevnosti. Nové ulice i jejich zástavba měly navázat na planýrované hradební příkopy a valy. Mělo to přinést technické a organizační výhody (na postupné bourání a planýrování mohla plynule navazovat nová výstavba), nezanedbatelná však byla i stránka kulturní: pozdně barokní pevnost přestává být chápána jako pouhé zlo, ale má se stát neodmyslitelnou součástí novodobého rozvoje města. Pevnost nemá zmizet, jako by nikdy neexistovala, ale její půdorys má spolu-určovat budoucí podobu města. Nové má organicky vyrůstat ze starého. Dvacet let od vykoupení pevnosti tady byl původně čistě negativní

■ Poznámky

9 Feuilleton. Camillo Sitte über moderne Städtebauten, *Mährisches Tagblatt*, 5. 11. 1889, s. 1–4. Překlad Věra Šustková.

7

8

vztah k této historické etapě Hradce Králové nejen relativizován, ale obrácen v opak.

Proces docenění pevnostní estetiky, který v českých zemích otevřelo Brno, v Olomouci teoreticky naznačil Sitte a v Hradci Králové dovršil Suhradův plán, nalezl pak pokračování i v Praze. V letech 1911–1914 byla od demolice zachráněna nejen Písecká (Bruská) brána z roku 1721 se čtyřmi sousedními hradčanskými bastiony, ale spojením s novou zástavbou se území proměnilo v pozoruhodnou zahradní čtvrť. Zasadili se o to zaměstnanci pražského stavebního úřadu Vlastislav Hofman (1884–1964) a Vladimír Zákrevs (1880–1948), z nichž druhý jmenovaný pravděpodobně využil zkušeností z Hradce Králové.

Vratme se ještě k olomouckému přelomovému roku 1894, zdejšímu baroku a neobaroku. Poodhalit atmosféru jeho závěru může konvolut šestí Sitteových kreseb – napůl humorných a napůl futurologických nápadů, jak zdejšího genia loci obohatit o soudobé prvky. Vznikly někdy koncem prosince roku 1894 na závěr představování regulačního plánu veřejnosti. Nejzajímavější je zřejmě náčrt Horního náměstí s radnicí, zamýšleným císařovým pomníkem, novým divadlem a univerzitní budovou (s ohromnými kupolemi) a ještě s další novostavbou *Hoch-Bahnhof*, tedy s nádražím či stanicí mimoúrovňové dráhy. Skica nadzemní dráhy (dokonce ve dvou křížících se úrovních) je představena také na další kresbě opět se stanicí, tentokrát ve velkoměstsky koncipovaném domě s hostincem *Pod palmou*. To vše vyvedeno svižnými črtami, které však neprozrazují pouze autorovy kreslířské dovednosti a dobromyslný smysl pro humor, nadsázku, ale také pochopení pro euforii

milých Olomoučanů plných očekávání počátků skvělé budoucnosti jejich města. U náčrtů novostaveb přitom nepřekvapí jejich neobarokní modelace a detail.

Popojďme opět dál. K jubilejnímu roku 1898 připravila Olomouc dvě zásadní akce, dokončení obnovy orloje a odhalení mocnářova pomníku.

Restaurovaný orloj byl odhalen v neděli 22. května 1898. Památka byla naposledy důkladně opravena v letech 1746–1747. Malířskou výzdobou ji tehdy opatřil Jan Kryštof Handke (1694–1774). Značně zchátralé a již po desetiletí nefunkční dílo se od počátku 80. let 19. století stávalo stále častějším terčem kritiky. Spolek pro jeho obnovu byl pod patronátem radnice založen v roce 1885. Za předobraz ideálního budoucího stavu byla automaticky považována jen z malé části dochovaná gotická výzdoba. Její charakter byl podle dobových komentářů později narušen „*copařským stylem*“ poslední, tj. Handkeho pozdně barokní opravy. Tuto výchozí ideu nakonec akceptovala i vídeňská Centrální komise. Komisi doporučení malíři Heinrich Holitzky (1850–1911) a zejména Richard Bitterlich (1862–1940) se s ohledem na špatný stav Handkeho nástěnných maleb soustředili na „*úplně nové provedení fresek*“.¹⁰ Společně s rozhodnutím o pořízení nové sochařské výzdoby a neogotické architektury, kterou navrhoval další exponent Centrální komise architekt Robert Dammer (?–?), to znamenalo, že ze staré podoby nebylo k restaurování určeno vůbec nic.

Oficiální zhodnocení provedl v několika novových referátech místní konzervátor Centrální komise Willibald Müller. Původní stanovisko Centrální komise, která usilovala o „*zachová-*

Obr. 7. Camillo Sitte – Anton Brenek, model pomníku císaře Františka Josefa I. představený Olomoučanům 9. července 1895. Vlastivědné muzeum Olomouc.

Obr. 8. Camillo Sitte, návrh Radniční kašny (Engelbrunnen), 1895. Muzeum umění Olomouc.

ní a setrvání“, bylo nereálné; nešlo již totiž o někdejší krásnou gotickou podobu z 15. století, nýbrž o barokní dílo, uplatněné na jejím místě v „*neohrabané dotěrnosti*. [...] *Není to tedy umělecké dílo v jednoduše, ani zcela moderní, ani zcela staré, nýbrž nové ve starém a staré v novém. Něco baroka, hodně gotiky a něco nového*“.¹¹ Jak by na to asi reagoval Ilg?

Zatímco končily restaurátorské práce na orloji, za rohem vrcholily přípravy k dokončení dalšího významného díla. S prvním návrhem na postavení pomníku císaře Františka Josefa I. k chystaným oslavám padesátého výročí olomoucké korunovace přišel starosta Engel v roce 1895. O pár dní později si již mohli členové zastupitelstva prohlédnout první skici úvodní verze návrhu: bronzová socha na mramorovém podstavci se měla vztýčit na místě zbořené hlavní strážnice a doplnit ji navíc měla monumentální nástěnná kašna (*Engelbrunnen*) či brána na obnažené radniční stěně. Autorem architektonického řešení byl Sitte, který ke spolupráci přizval kolegu z vídeňské průmyslové školy sochaře Antona Brenka (1848–1908). Tento spolupracovník na prestižních vídeňských zakázkách (Beethovenův pomník a zejména pomník Marie Terezie) také v roce 1889 zvítězil v soutěži na brněnský pomník císaře Josefa II.

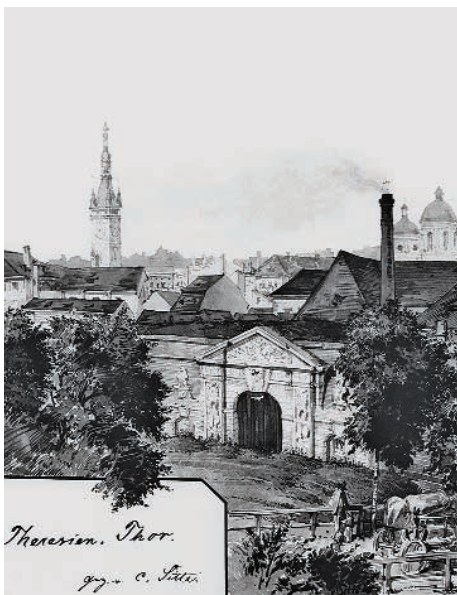
Místo, které Sitte zvolil, bylo vybráno odvážně, v konfrontaci s tradičními dominantami této části Horního náměstí – s barokním sloupem Nejsvětější Trojice, radniční budovou s venkovním schodištěm, divadlem a Křížovou studnou. V roce 1896 se však rozhořel spor mezi zastánci Sitteho myšlenky asymetrického, *barokního* řešení a mezi „*fanatiky symetrie*“. Ti se snažili prosadit jiné umístění (Biskupské náměstí, dnešní náměstí Republiky, Dolní náměstí, Městský park). Sitte reagoval otevřeným dopisem, v němž citoval příklady zejména ze starých italských měst; polemiku pak ve prospěch jeho pojetí rozhodla srpnová schůze městského zastupitelstva.

■ Poznámky

¹⁰ Zur Wiederherstellung der astronomischen Kunstuhr, *Mährisches Tagblatt*, 6. 11. 1895, s. 4.

¹¹ W. M.: Zur Enthüllung unserer Kunstuhr, *Mährisches Tagblatt* 21. 5. 1898, s. 1–3.

9

Obr. 9. Camillo Sitte, Terežská brána, 1894. Státní okresní archiv Olomouc.

Obr. 10. Ladislav Eugen Petrovits, Pohled na Olomouc s Terežskou bránou – detail, 1895. Úřad města Olomouce.

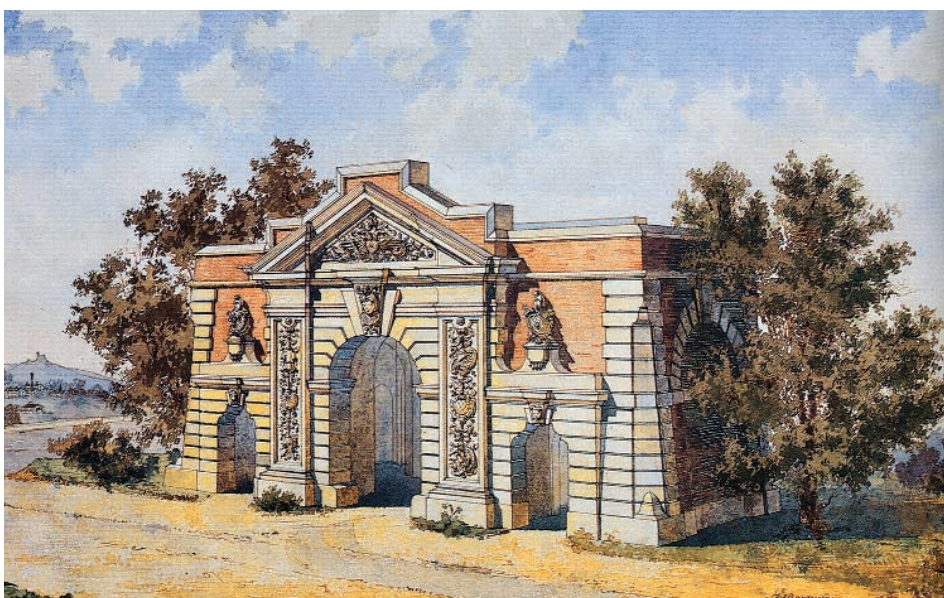
Obr. 11. Robert Dammer, návrh restaurace Terežské brány, 1896. Státní okresní archiv Olomouc.

Jubilejní výstava byla za přítomnosti císaře slavnostně zahájena ve vídeňském Domě umělců 19. dubna 1898. Jedním z ústředních exponátů se stal bronzový odlitek sochy pro olomoucké náměstí. Olomouckou obec na vernisáži zastupoval Karl Graeser.

Pomník byl odhalen v pátek 2. prosince 1898, v den padesátého výročí zdejší intronizace. Citlivě zvolenou polohu umocňovala bohatě alegorická stránka díla. Císař z vysokého podstavce sevřeného ze tří stran balustrádou kynul korzu před Městským divadlem a současně výmluvným gestem otevíral novou éru mládnoucího města. Mládí ztělesňovalo sousoší v nové nástěnné kašně v pozadí – chlapec na delfínu držící kartuš s nápisem *Stadterweiterung 1886*, tedy s datem, kdy císař podepsal zrušení pevnosti. Sitte pomník i s doprovodnou kašnou situoval na základě pravidel, o nichž předtím mnohokrát hovořil a psal. Nebylo vyloučeno, že při tom mimo jiné myslel i na umístění Michelangelova Davida ve Florencii, jehož přemístění do akademie v roce 1873 tak litoval. Komentáře hovořily o bohatě profilované podnoži ve stylu vznešené severské renesance, ve skutečnosti měla zřetelně barokní profilaci. Podobně tomu bylo také u kašny a jejího sousoší. Byla chápána jako „reminiscence na především v Itálii často vídané, tak

10

11

působné, umělecky dokonalé [...] městské partie“.¹²

Poslední poznámka o vztahu Sitteho k Olomouci bude věnována opět pevnosti, přesněji řečeno jedné její dílčí součásti. Architektka od jeho první (?) návštěvy ve městě v roce 1889 a pak vždy znovu zajímala poslední dosud stojící pevnostní brána, která zatím unikala zboření. Terežská brána, dokončená roku 1753, byla již vyřazená z provozu, měla zatlučená vrata a zarůstala plevelem. Svědčí o tom mimo jiné Sitteho ilustrace pro Graeserovu a Müllerovu knihu.¹³ Architekt se o ní znovu zmínil na úvodní přednášce k regulačnímu plánu v září 1894. Rozvíjel tehdy představu, že by se brána měla stát nejen součástí, ale přímo dominantou nově zakládaného náměstí pojmenovaného po velké císařovně, které by (se dvěma školami)

sloužilo vzdělání a (se dvěma sakrálními stavbami) duchovní činnosti. Názor řady Olomoučanů přitom nijak nevybočoval z rámce stále převažujícího nezájmu či přímo opovržení tímto stavebním druhem a slohem: „Terežská brána je dosti neohrabanou barokní stavbou [...] a tak, upřímně řečeno, pieta k velké císařovně spíše velí, aby byla zbořena,“ pokusil se pár dní předtím o bonmot konzervátor Mül-

■ Poznámky

¹² Das Kaiser Franz Josef-Monument in Olmütz, *Mährisches Tagblatt* 2. 12. 1898, s. 3–4.

¹³ Carl Graeser – Willibald Müller, *Olmütz im Jahre 1894. Denkschrift aus Anlass des Ankaufes der Festungsgründe durch die Stadtgemeinde, Olmütz 1894*, s. 47.

ler.¹⁴ Architekt se k tomuto problému znovu vrátil koncem roku 1894 při představování svého regulačního projektu: „*Stará a pěkná Terežská brána zůstane zachovaná jako vstup na nové náměstí Marie Terezie*.“¹⁵ O dvě léta později, 8. dubna 1896, Graeser Sitteho znovu uvedl před přeplněný sál kasina. Host tentokrát věnoval přednášku dvěma otázkám, návrhu císařova pomníku a osudu Terežské brány. Brána je „*uměleckou památkou první kategorie*“, má historickou (vzpomínkovou) cenu jako poslední a současně umělecky nejhodnotnější pozůstatek olomouckého opevnění. Ale má také hodnotu uměleckou. Její architektonická koncepce, stejně jako detaily, jsou mistrné. Patří k starožitnostem „*z těch, které již dnes nevznikají*“. Kdyby zmizela, musela by na jejím místě vyrůst jiná stavba, aby náměstí, které se před ní začíná formovat, zůstalo uzavřené. Každá doba, každý národ si formují svůj styl, jenom naše století nikoliv. Vypomáháme si tedy v minulosti, Evropa hledá svůj styl. „*Jak velcí byli proti tomu staří mistři!*“ Tomu odpovídal i vzhled městských bran – „*kámen se stal hudbou, monumentální bitevní písní; a příkladem takhle komponované brány z velkých starých časů je Terežská brána*. [...] *Tu chceme zničit? Nikdy! To se nesmí stát a také se to nestane!*“¹⁶ Sitte pak na tabuli naskicoval situaci a navrhl budoucí vzhled náměstí. Uchvátil prý všechna srdce a sklídl břeskny potlesk. Nakonec si vzal slovo starosta Engel a vyjádřil obecné mínění, že Sitteho umělecké vedení akce zasluhuje poděkování.

O rok později, v listopadu 1897, již apeloval prezident Centrální komise Josef Alexander von Helfert (1820–1910) na exstarostu Engla, že je nutné bránu zachovat. Doporučil dále, aby byla její obnova svěřena architektu Dammerovi, který v Olomouci právě řídil restauraci orloje. Dodejme, že poněkud paradoxně, vždyť Dammer u orloje baroko vůbec nerespektoval. Nicméně rok nato (1898) mohl Engel Centrální komisi sdělit, že Dammer dodal podklady k opravě brány, městská rada navíc rozhodla o jejím restaurování a parkové úpravě okolí. Navíc má být nově uplatněno i několik dalších památek na mizející pevnosti: ke vstupu do dnešních Čechových sadů je instalováno vnější ostění zbořeného Litovelského výpadu a vstup do Smetanových sadů je upraven s užitím předbraní Terežské brány.

Rovněž v tomto případě tedy Sitte přímo demonstrativně otevíral cestu neortodoxnímu vztahu ke geniu loci. Terežská brána se jeho přičiněním stala místní analogií pařížské Porte St Denis, veronských bran Michele Sanmicheiliho nebo pražské Písecké brány. To ovšem představuje pouze polovinu problému. Ta dru-

há spočívá v jeho angažmá v rámci rehabilitace baroku, přesněji řečeno baroku tereziánského v duchu myšlenek přítele Alberta Ilga – a tedy v objevu a otevírání jedné z kapitol zdejšího genia loci.

V souvislosti se Sitteho působením, Ilgovou přednáškou, Graeserovou angažovaností, ale nepochybně i pod obecnějšími vlivy se v Olomouci začínají objevovat první neobarokní stavby. Přímo v srdci města je v roce 1893 projednáván návrh novostavby, jejíž průčelí má být dle požadavku městské rady „*podrobena zkoušce z umělecké zralosti*“.¹⁷ O rok později ji tady osvědčil vídeňský architekt Ignaz S. Sowinski (1858–1917) v dynamickém neobarokním pojetí s rokokovými detaily. Barok s rokokem se rovněž staly inspiračními podněty pro první domy postavené v letech 1894–1895 podle projektů hlavního naplňovatele Sitteho urbanistické vize nové Olomouce architekta Jakoba Gartnera (1861–1921) u Terežské brány. Ostatně vrcholnou stavbou v tomto prostoru se později stala Gartnerova synagoga, koncipovaná v základních hmotách přes svůj *maurský* styl opět neobarokně. V roce 1895 se podle pozměněného Sitteho návrhu začíná obestavovat nové náměstí, nazvané po autorovi barokního sloupu Nejsvětější Trojice Václavu Renderovi (dnešní Kollárovo nám.). Stavitel Sowinského domu Franz Böhm (1851–1907) je od severu vymezuje dvojicí neobarokních činžáků. Staly se součástí větší stavební skupiny, již se dostalo nejvyššího ocenění: „*Pan vládní rada Sitte si prohlédl Böhmův stavební projekt a vyslovil s ním naprosté srozumění*.“¹⁸ Böhm také v letech 1898–1899 vystavěl budovu filiálky Rakousko-uherské banky. Projekt neobarokního palácíku s výpravnými interiéry si peněžní ústav podobně jako v jiných případech objednal u proslulé vídeňské kanceláře Ferdinanda Fellnera ml. (1847–1916) a Hermanna Helmera (1849–1919).

A tak bychom mohli pokračovat dál.

Závěrečnou poznámku věnujme v největší možné stručnosti některým dalším osudům olomouckého baroka a neobaroka, jak se projevovaly až do počátku 1. světové války.

Ani vliv Eitelbergerových žáků a spolupracovníků nezůstal totiž v tomto ohledu v Olomouci jediným. Dalším iniciátorem, který učinil z Olomouce jedno z lokálních center kultu baroka a také neobarokní architektury, se stalo olomoucké arcibiskupství. Po velkých restaurátorských akcích, které kardinál Friedrich z Fürstenberga (1813–1892) orientoval k obnově středověkých památek a k neogotickým novostavbám, dochází za jeho nástupců Theodora Kohna (1845–1915) a Františka Sáleského Bauera (1841–1915) ke stylovému obratu. Od

počátku 90. let 19. století se pod Kohnovým patronátem věnuje farář u kostela sv. Michala Ignác Panák (1844–1920) restauraci interiéru a později i exteriéru této celoměstské barokní dominanty. Vedle vlastní akce, ještě zčásti ovlivněné puristickou praxí, se restaurace kostela stane po zlomu století výchozím podnětem pro neobarokní asanační přestavbu celého Juliova, tedy Michalského vrchu. Všechny nové objekty jsou koncipovány jednou radikálně ohmannovsky (Sarkandrova kaple se Sarkandrinem), jindy v umírněné poloze (škola Na hradě) nebo také bombasticky (Salesianum), či zase převážně modernisticky (vila Primavesi), vždy však se snahou navázat dialog se zdejším autentickým barokem. Totéž se pak v desetiletí před 1. světovou válkou stává určujícím motivem zdejší památkové péče, přesněji řečeno hnutí ochrany domoviny. Příznačná je pro ně mnohokrát opakovaná představa dalších olomouckých památkových konzervátorů Johanna Kuxe (1861–1940) a Maxmiliána Kresse (1858–1935) o nutnosti zachovat „*harmonii*“ se starým městským (a dodejme, že výslovně barokním) obrazem Olomouce.¹⁹

Olomoucké tendence k rehabilitaci barokního slohu se však nevztahovaly pouze ke kulturní sféře. Po zdejším krátkém gründeruském vzepětí se město začalo potýkat se složitými politickými, národnostními, religiózními i sociálními problémy. Hledání identity v baroku jako návodu pro současné zacházení s městem – a to jak na německé, tak na české straně – bylo i v těchto souvislostech sledováno některými Olomoučany s obdivem, na druhé straně však také kriticky a nezřídka s ironií.

■ Poznámky

¹⁴ W. M.: Vor dem Theresienthore, *Mährisches Tagblatt*, 21. 8. 1895, s. 3.

¹⁵ Zur Stadterweiterungsfrage, *Mährisches Tagblatt*, 27. 12. 1894, s. 3–4.

¹⁶ Camillo Sitte über das „Theresienthor“ und das Franz-Josefs-Denkmal, *Mährisches Tagblatt*, 9. 4. 1896, s. 3–4.

¹⁷ Viz Müller 1896 (pozn. 3), s. 46.

¹⁸ Bild von Neu-Olmütz, *Mährisches Tagblatt*, 23. 2. 1895, s. 4–5.

¹⁹ Např. Hans Kux, *Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz. V. Band. 1905–1910*, Olmütz 1911, s. 102, 266.